

Prethodno priopćenje
UDK 94/99 : 801.311 : 911.163.42.282 (091) (497.5)
Primljeno 2011-12-10

KAJKAVSKI JEZIČNI TALOG U SREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

Srećko Ljubljanović, Zagreb

Sažetak

Po doseljenu u novu domovinu, Hrvati su ondje zatekli ranije pristigle Slavene, koji su kao podložnici i saveznici Avara osvajali Balkanski poluotok. Iz povijesnih izvora slijedi da su se - za razliku od Hrvata, koji su govorili čakavski - svi oni služili štokavskim govorima. Njihovi preostali pripadnici uspješno su se inkorporirali u hrvatsko društvo, a prepoznajemo ih po imenima koja počinju sa Slav-

Međutim, podrobija analiza pisanih izvora nastalih u doba vladara narodne krvi pokazuje da se upravo na području koje su naselili Hrvati javljaju i nazivi koji ne pripadaju ni štokavštini ni čakavštini, već kajkavskim jeziku. Budući da se oni javljaju samo tamo gdje su se naselili Hrvati (kajkavizmi su zabilježeni od rijeke Cetine na jugu do otoka Raba na sjevernom dijelu), neophodno je zapitati se kako su se kajkavci našli među čakavcima. Jedino logično objašnjenje jest da se Hrvatima u prodoru na jug, na njihovu putu kroz Slavoniju, pridružio i dio kajkavaca Slavonaca, od kojih se neki nisu ni vratili u Slavoniju.

Ključne riječi: Bela vrata, Belgrad, Berda, Bolec, Budec, Černec, ded; Lugoperščina, Orehova, Stenica (Stinica), Stražišće, Studec, Suviščani, Valec.

Nesporno je da su razna slavenska plemena, bilo kao podložnici, bilo kao saveznici Avara, već do kraja VI. st. zauzela čitav Balkanski poluotok, izuzevši njegov najjužniji dio. Stoga, kada Hrvati početkom VII. st. stižu na istočnu obalu Jadranskog mora i do bedema dalmatinskih gradova, oni na zaposjednutom području zatječu Slavene, preostale pripadnike Avara i u planine potisnute Vlahe.

Brojni podaci svjedoče o nazočnosti Slavena na hrvatskom području u doba narodnih vladara; primjerice, papa Ivan VII. u pismu nastalom 874- ili 875. godine Domagoja naziva vojvodom Slavena (*dux Sclavorum*), 879. g. papa Ivan VIII.

piše Zdeslavu, slavnom knezu Slavena (*Sedeslao, glorioso comiti Sclauorum*), a papa Ivan X., pišući oko 929. g. splitskom nadbiskupu, govori o crkvama u zemlji Slavena (*in Sclauinorum terra*) i Slavenima (*Sclai*).¹

Također, mnoga imena svjedoče da su njihovi vlasnici pripadali slavenskom etničkom korpusu; za nekog Sidicu se 1000. g. kaže da se tako zove po slavenski (*a nomine Slauonico*), biogradskom monahu Johannesu prezime je Slaven (*Sclaus*), a u istom izvoru, nastalom oko 1070.-1076. g., spominje se neki Slavina (*Slauinna*), iz Cerana. Na slavensko podrijetlo upućuju i imena dvornika Slavice (*Slauicca duornich*), poslije 1076., i župana Slavogosta s Brača (*Slauogost iuppanje nobilis de Bracio, in Dalmacia*) 1075. g., i Trogiranina Slavane (*Slauane*, 1078. g.).²

Najčešće slavensko ime bilo je Slavić (*Slauiz, Slauit*). Tako su se 1072. zvali jedan Ninjanin i brat sidraškog župana Petra, 1090. g. brat nekog Ikroslava, a poslije 1090. godine i sam hrvatski kralj.³

Napokon, na slavensko podrijetlo upućuju i narodna imena koja završavaju sa *-slav* (u latiniziranoj verziji na *-us*). U istraživanom razdoblju to su Boleslav, Dobroslav, Dragoslav, Ikroslav, Miroslav, Mislav, Radoslav, Sedeslav (Zdeslav), Sustaslav, Tomislav i Višeslav.

Ako s pravom zaključimo da u ponekoj intitulaciji oznaka Slaveni, ustvari, znači - Hrvati, ipak ostaje pitanje tko su bili ti Slaveni, koji zajedno s Hrvatima žive na srednjovjekovnom hrvatskom području i u čemu se oni razlikuju od Hrvata?

Budući da iz toga vremena nema isprava na narodnom jeziku, odgovor smo potražili u izvorima na latinskom jeziku, koji nužno sadrže i riječi iz narodnog jezika. Taj jezik, uključujući i hrvatsku čakavštinu (hrvatski jezik u to vrijeme izvori ne spominju), latinski izvori neslavenskog podrijetla zovu slavenskim jezikom (*lingua Slauinica*).⁴

Podrobnija analiza riječi narodnog podrijetla pokazuje da se one razlikuju u pisanju i čitanju glasa *jat*, u obliku nekih naziva i osobnih imena, u čitanju glasovne skupine *št* kao *šč*, kao i u još ponečem. drugom, o čemu će još biti riječi. Ta će analiza pokazati da Slaveni na području koje su naselili Hrvati ne govore njihovom čakavštinom, već vlastitim, kajkavskim jezikom. Evo primjera koji to dokazuju:

¹ Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I (nova redakcija). Zagreb 1967. (dalje CD), str. 10, 12, 30.

² CD I, str. 51, 146, 149, 156, 159, 206.

³ CD I, str. 126, 128, 130, 131, 174, 186, 192.

⁴ Zaključci crkvenog sabora u Splitu (oko 925.) i pismo pape Ivana X. kralju Tomislavu i zahumskom vojvodi Mihajlu (oko 925.). CD I, str. 52, 54.

Nazivi lokaliteta

Prvi put su kajkavski nazivi lokaliteta spomenuti oko 950. g. u jednoj darovnici kralja Krešimira (II. ?), koja se odnosi na zemlje u solinskom okružju. To su *Stražišće* (*Strasysche*), *Bela vrata* (*Belaurata*),⁵ i *Stinica*, odnosno *Stenica*. Kod posljednjeg vidi se dvojnost u nazivu, jer je prvi put spomenut u ikavskom obliku (*Stinicha*), a dvaput u ekavskom (*Stenicça*, *Stenica*).⁶ Značenje riječi je 'mala stijena', 'stijenica', što se vidi iz formulacije da se neko darovanje nalazi između dvije stijene, tj. *inter duas stenicha*.⁷ Čini se da je s vremenom u okolici Solina prevladao ikavski oblik *Stinica*, jer se 1000. g. spominju zemljište pokraj *Stinice* (*Stiniza*) i položaj zvan *Stinica Muralo*.⁸

Iz ovog naziva se može zaključiti ne samo da je na solinskom području bilo više lokaliteta zvanih *Stenica* ili *Stinica* već i da *Stenica* (*Stinica*) u ovom slučaju znači 'zidić', jer dolazi od umanjenice za lat. *murus* ('zid'). Sličan slučaj zabilježen je 1071. godine. u opisu područja Rapske biskupije, čija međa počinje od utvrde *Murula*, koja se slavenski zove *Stenica* (*a castro latine Murula vocitato sclauonica Stenice*).⁹

U uvodno spomenutom izvoru prvi put se spominje i *Biograd*, ali u pridjevskom obliku *Belgradensis*. Taj se pridjev ponavlja i 1069., 1075., 1076., 1095. i 1096. g., najvećma u odnosu na biogradskog biskupa i priora tamošnjega samostana.¹⁰

Latinizirani naziv narodnog imena za *Biograd* bio je *Belgradum*, a izveden je iz kosih padeža te imenice: 1060., 1065. i 1070., te 1075. godine - *in ciuitate Belgrado*, *Belgradine ciuitati*.¹¹ Građanin Biograda je *Belgradus*. (1060. *Belgradi Theodosio*, a građani *Belgradenses* (1076. g.).¹² Inače, latinski naziv za *Biograd* bio je *Alba civitas* (1070. g.).¹³

Budući da na proučavanom području nismo našli nikakvih tragova štokavštine, naziv *Belgradum* bez sumnje spada u kajkavski jezični korpus. Zbog toga treba revidirati u povijesnoj literaturi uvriježenu tvrdnju da su *Biograd* osnovali Hrvati, jer je po imenu grada očito da su ga osnovali Slaveni kajkavci, vjerojatno već prije doseljenja Hrvata.

⁵ CD I, str. 41.

⁶ CD I, str. 41, 52, 53, 124.

⁷ CD I, str. 41.

⁸ CD I, str. 53.

⁹ CD I, str. 124

¹⁰ CD I, str. 41, 114, 135, 145, 204.

¹¹ CD I, str. 88, 90, 120, 136.

¹² CD I, str. 89, 136.

¹³ CD I, str. 122.

U ispravama iz druge polovice XI. st. u raznim darovnicama još se spominje nekoliko lokaliteta pouzdanog, ili mogućeg, kajkavskog podrijetla. To su *Suviščani* (*locus qui dicitur Suiskhani*), koji se spominje 1060. g., zatim 1078. g. *Stolec* (Stoleč) i *Sudumeščica* (Sudumschice), iza 1080. g. selo *Orehova* (*villa Orechoa*) i, za vladavine kralja Zvonimira (1075.-1102.), zemljište *Lugopersčina* (*territorium... quod Lugoperscina vocatur*). Ovima bi se s nedovoljno sigurnosti mogla priključiti i *Brda*, naziv koji se kao položaj (*locus*) javlja na više mjesta. Prvi put se početkom XI. st. javlja u okliku *Barda* kao položaj u području Solina, a zatim kao *Berda* 1070. kod Biograda, te 1072. u blizini Zadra, također kao položaj.¹⁵

Imena s dočetakom -ec

Kao i toponimi tako i imena ljudi, koja završavaju s *-ec*, najčvršći su dokaz prisustva kajkavštine na inače čakavskom području. U tom dijelu Hrvatske u doba vladara narodne krvi zabilježena su sljedeća osobna imena kajkavskoga podrijetla. To su (abecednim redom): *Bolec* (*Bollezo*, poslije 1088.),¹⁶ *Budec* (*Budęc*), koje se javlja i u ikavskom obliku Budic (1066. *Budico*, 1066./7. *Budiz*, 1070. *Budicius*),¹⁷ *Črniec* (994. *Cerneche*, 1036. i oko 1070.-1076. *Cerneca*),¹⁸ *Radanec* (oko 1070.-1076. *Radanech*)¹⁹, *Studec* (1069. *Studec*)²⁰ i *Valec* (1070. *Ualeco*).²¹

Zamjena glasa i slova a glasom i slovom e

Prije navedeni primjer takve zamjene (*Barda*, *Berda*) korespondira s riječima *dad*, *dat*, *ded*, *det*, koje se suvremenim hrvatskim književnim jezikom čitaju kao 'djed'.²²

¹⁴ CD I, str. 99, 160, 177, 187.

¹⁵ CD I, str. 53, 120, 132.

¹⁶ CD I, str. 177.

¹⁷ CD I, str. 114, 91, 106, 117, 15, 120.

¹⁸ CD I, str. 44, 105.

¹⁹ CD I, str. 145, 149, 152.

²⁰ CD I, str. 114.

²¹ CD I, str. 115.

²² Djed je najistaknutiji predstavnik dvorjana koji su pratili hrvatske vojvode (knezove) i kraljeve. Uz njega to su i posteljnici (postelnic, postelnik), dvornik (duornik, duornicus), štitonoša (scitnik, scutarius, schytonossa), vinotoč (pincerna, pincernarius, uinotoc), tepčija (tepci, tepizo), vratar (uratar), volar (uolar), psar, ubrusar i dvorski kapelan. Oni se obično spominju kao svjedoci vladarevih darovnica. Ako dvorjane shvatimo kao svojevrsnu vladu, onda je djed bio njezin predsjednik. Da bi se više istakao njegov položaj katkada je zabilježen kao djed Hrvata (*dad Chroatorum*).

Riječ se najprije javlja 1066.-1069. g. u obliku *dad* (*Uolesa dad*). Isti oblik, ali i *dat*, ima 1078. g. u tri isprave u odnosu na djeda Hrvata Johannesesa. Nešto kasnije, između 1070. i 1072., javlja se u obliku *det* (*Stoiana det*). Od tada do kraja stoljeća u isključivoj je uporabi oblik *ded*: 1072. g. Družnik (u kasnijem prijepisu *Drusinic*) *ded*, oko 1072. i nakon 1090. godine - Sarubba, župan i *ded* na dvoru kralja Slavića.²³

Ukoliko se zauzme stajalište da oblici s *e* pripadaju kajkavštini, a s *a* čakavštini, onda bi proizašao zaključak da su mlađi oblici potisnuli starije, tj. da je čak i na dvoru hrvatskih vladara, barem u odnosu na *dad* / *ded*, prevladao kajkavski termin. S obzirom na povijesni razvitak to se čini teško vjerojatnim.

Ipak, ako ne kao samostalna, riječ *ded*, sačuvana u složenicama, starija je od izraza *dad*. Naime, 892. g. u potvrđi vojvode Muncimira darovnice vojvode Trpimira splitskoj nadbiskupiji 852. g. navodi se kao jedan od svjedoka župan vinotoč (*zuppan pincernarius*) *Zestetededo*, koji je u kasnijim redakcijama zabilježen kao *Zeldetto* i *Zellidedo*, dakle *Želidjed*.²⁴

Sa stanovitom rezervom ovom se imenu mogu pridodati i ona koja u sebi sadrže morfem *ded* (djed). To su *Dedonja* (1073./4. *Dedochna*), *Dedokus* (1073./4. *Dedochus*), *Dedača* (1070.-76. *Dedacha*), *Dedomir* (1050., do kraja stoljeća *Dedomir*), *Dedona* (1050. do kraja stoljeća *Dedona*) i slučaj u kome je riječ *dedo* postala prezime. Odnosi se to na stanovitog *Priveta Dedu* (*Priuet Dedo*),²⁵ koji je zabilježen neutvrđene godine između 1050. i kraja XI. stoljeća.

Riječi koje počinju s Bel-

U tekstu navedeni primjeri *Belgrada* i *Belih vrata*, koji su nesumnjivo kajkavski, obvezuju nas da predočimo i druge riječi s takvim početkom, s primišljom kako i neke od njih pripadaju kajkavskom jeziku.

U tu grupu spadaju neka osobna imena. To su trogirski prior *Bela*, koji se spominje 1075., 1079. i 1097. g., a u slučaju svećenika Petra 1078. godine *Bela* je njegovo prezime (*don Pietro Bela*).²⁶ Nadalje, to su zemljoposjednik *Belčić* (*Belchich*, 1060.), svjedok *Belko* (*Belco*, oko 1070.), zemljoposjednik *Belotica* (*Belotiza*, između 1080. i kraja stoljeća), te svjedok *Belata* iz Tugara (poslije 1090.).²⁷

Kao naziv mjesta *Bela* se spominje ranije nego kao osobno ime. Naime, iz jedne darovnice kralja Krešimira IV. (950. ?) proizlazi da se zemljište *Bela vrata*

²³ CD I, str. 106, 117, 119, 120, 125, 129, 196.

²⁴ CD I, str. 24, 25.

²⁵ CD I, str. 133, 134, 150, 174, 177, 176.

²⁶ CD I, str. 135, 166, 205.

²⁷ CD I, str. 91, 122, 178, 54, 195.

nalazilo blizu mjesta *Bela* (*locus*). U oporuci ninskog biskupa, pak, pisanoj na talijanskom 1020. g., *Bela* je zemljište (*tera dal Bello*). U ovu skupinu spadaju još i nazivi *Belata* (*Petrus de Belata*, 1036.) i *Belaj* (*locus Belay*, oko 1090.).²⁸

Rasprostranjenost kajkavštine u ranoj srednjovjekovnoj Hrvatskoj

Najviše kajkavskih i mogućih kajkavskih termina zabilježeno je u okružju *Solina*. To su toponimi *Bela*, *Bela vrata*, *Stražišće*, *Stenica* i *Orehova*. Od nomina *propria* izvori bilježe uporabu imena (i prezimena) *Dedomir*, *Privet Dedo*, *Bolec* i *Belotica*. Značajno je napomenuti da se na ovom području na neki način kajkavski i čakavski bore za prevlast, jer se gotovo ravnomjerno rabe i *Stenica* i *Stinica*. S druge strane, naziv *Barda* je naveden više puta, dok njegov kajkavski oblik *Berda* nije nijednom.

U području *Cetine* zabilježeni su lokaliteti *Stolec* i *Sudumeščica*. Ti su lokaliteti ujedno i krajnja istočna granica rasprostranjenosti kajkavštine.

Idući prema jugozapadu, u okolici *Splita* se nalazio lokalitet *Lugoperščina*, u okolici *Biograda* *Suviščani*, u *zadarskom području* spominju se *Berda*, a na *Rabu* *Stenice*. One su ujedno i najzapadnije mjesto rasprostranjenja kajkavštine u proučavanom razdoblju i prostoru.

Suživot Hrvata i Slavena kajkavaca

Stigavši u novu domovinu, Hrvati su zacijelo zatekli već izgrađene neke oblike vlasti, koji su, ako ni iz čega drugog, proistekli iz vojne organizacije, kakva je morala postojati u vrijeme osvajanja Balkanskog poluotoka. Srodnici po slavenskom podrijetlu, a u čitavom zaleđu poluokruženi slavenskom većinom i imajući inorodce drugog jezika i vjere u dalmatinskim gradovima, sigurno su odmah uspostavili prisne veze sa slavenskim (kajkavskim) stanovništvom. Štoviše, najsposobniji kajkavci dovinuli su se i do vrlo visokih državnih funkcija, kao što su položaji župana (*Slavić*, *Slavogost*) i članova vladarske svite (*vinotoči Studec* i *Želidjed*, *posteljnik Budec*).

Socijalna stratifikacija Slavena kajkavaca bila je ista kao i Hrvata. Zato kajkavce nalazimo u svim društvenim slojevima, od dužničkog roba *Dedone*, preko manjih i većih zemljoposjednika (*Belčić*, *Belotica*, *Dedomir*), svećenika (*Radanec*,

²⁸ CD I, str. 41, 59, 78, 72.

Pietro Bello), samostanskih glavara (Bela) do spomenutih najviših dužnosnika. S vremenom su se naselili i u dalmatinske gradove, tako da se u Trogiru spominje tribun Črnc.

Međutim, činjenica da ostataka kajkavštine nema izvan prostora što su ga zaposjeli Hrvati ne može biti slučajnost. Stoga nam se ne čini vjerojatnim da su Hrvati prilikom doseljenja na tom području zatekli već prije njih pristigle kajkavce. Što više, držimo vjerojatnim da se dio kajkavaca priključio Hrvatima prilikom njihovog prolaska kroz krajeve naseljene kajkavcima.

KAJKAVIAN LINGUISTIC SEDIMENTS IN MEDIEVAL CROATIA

By Srećko Ljubljanić, Zagreb

Summary

Moving to their new homeland, the Croats came upon the Slavs who had moved there earlier and had conquered the Balkan peninsula as Avar subservants and allies. Historical records show that all of them were using the Shtokavian vernacular as a difference in respect to the Croats speaking Chakavian. Their remaining members successfully incorporated themselves into the Croatian society, and they can be recognized by names beginning with "Slav-". However, more detailed analysis of written sources coming from the folk-descending rulers period shows that terms not belonging to the Shtokavian, or Chakavian but to the Kajkavian language come from the area where the Croats had settled. As the Kajkavian terms appear only in the areas where the Croats had settled (Kajkavian-based terms have been noted down in areas from the Cetina River in the South to the Island of Rab in the North), it is necessary to ask ourselves the question about how the Kajkavians found themselves amongst the Chakavians? The only logical explanation is that part of the Slavonian Kajkavians joined the Croats in their penetration to the South while they were passing through Slavonia, and that part of those Slavonians never returned to Slavonia.

Key words: Bela vrata, Belgradum, Belgrad, Berda, Bolec, Budec, Črnc, ded (grandfather), Lugopersčina, Orehova, Stenica (Stinica), Stražišće, Studec, Suviščani, Valec